

LIBRIS

We know

Iulian STĂNESCU * Flavius MIHALACHE
(Coordonatori)

România rurală

în noul capitalism: 1990-2020

Cuprins

Lista abrevierilor	7
Cuvânt înainte - Responsabilitate istorică pentru satul românesc	9
Cătălin ZAMFIR	
Cuvânt înainte	11
François COSTE	
Introducere	13
România rurală în noul capitalism: marile probleme ale dezvoltării.....	19
Iulian STĂNESCU	
Definirea conceptului de mediu rural	53
Flavius MIHALACHE	
Dinamica demografică în mediul rural, la intersecția dintre zonele marginalizate și zonele urbane funcționale.....	57
Mihaela HĂRĂGUȘ, Ionuț FÖLDES	
Structură agrară românească.....	81
Sergiu ȚĂRA	
Principalele filiere agroalimentare din România în perioada 1990-2018.....	102
Mihaela KRUSZSLIČKA, Cornelia ALBOIU, Diana DRIGĂ	
Economia fermelor în perioada post-aderare.....	127
Cecilia ALEXANDRI, Lorena Florentina CHIȚEA	
Introducerea Politicii de Dezvoltare Rurală a Uniunii Europene în România - misiune, priorități, disparități teritoriale	141
Marioara RUSU	
Fermierii și producătorii agricoli din România: cercetare calitativă	159
Dan PETRE, Anca POPESCU	
Ocuparea rurală: între moștenire și modernitate.....	172
Simona ILIE	
Venituri și nivel de trai în gospodăria rurală	190
Simona ILIE	
Evoluția standardului de viață în România rurală.....	205
Ana NIȚU	

Sărăcia și excluziunea socială.....	217
Horia MIHAI	
Condițiile de viață: utilitățile publice de interes local	226
Iulian STĂNESCU	
Evoluția situației socioeconomice a minorității rome din mediul rural	246
Ionuț-Marian ANGHEL	
Învățământul în mediul rural	263
Flavius MIHALACHE	
Accesibilitatea românilor în perioada 1990-2010 la formele de învățământ dorite.....	274
Maria Livia ȘTEFĂNESCU	
Sănătatea și acoperirea cu servicii medicale a populației din mediul rural.....	283
Cristina TOMESCU	
Calitatea asistenței medicale percepută de populație	291
Maria Livia ȘTEFĂNESCU	
Stratificarea socială în România rurală.....	300
Mihai DUMITRU	
Devianță, criminalitate și control social în comunitățile rurale	312
Dan BANCIU, Lucian ROTARIU	
Procese de urbanizare a ruralului și de suburbanizare a centrelor urbane regionale.....	328
Cătălin BERESCU	
Societatea contemporană și expresia religiozității în România rurală	340
Laurențiu TĂNASE	
Lista tabelor.....	351
Lista figurilor.....	354
Bibliografie.....	357

România rurală în noul capitalism: marile probleme ale dezvoltării

Iulian STĂNESCU

Cele trei decenii cuprinse între 1990 și 2020 fac parte dintr-o perioadă istorică mai largă în care satul românesc a cunoscut cele mai mari schimbări, cele mai însemnate și adânci prefaceri din toată istoria sa. În a doua parte a secolului XX și primul sfert din secolul XXI, de-a lungul a două-trei generații, a avut loc trecerea de la societatea premodernă la cea modernă în ceea ce privește calitatea vieții în România rurală: standardul de viață (nivelul de trai, consumul de bunuri și servicii), condițiile de viață (electrificarea, accesul la apă curentă, canalizare, gaze și internet), nivelul educațional (alfabetizarea), starea de sănătate și sistemul sanitar (controlul bolilor infecțioase, creșterea duratei vieții etc.).²

Capitolul de față își propune să aducă în fața cititorului principalele concluzii ce se desprind din cele peste 20 de studii cuprinse în volumul *România rurală în noul capitalism 1990-2020*, precum și marile probleme de dezvoltare ale mediului rural, așa cum se prezintă acestea la începutul anilor 2020. Prezentarea concluziilor este precedată de o scurtă introducere privind trăsături generale ale dezvoltării în România. Înțelegerea tabloului general al prefacerilor din România rurală în perioada celor trei decenii de la Revoluția din 1989 necesită plasarea în cadrul teoretic explicativ al tranziției și noului capitalism. Secțiunile distincte privind fiecare dintre marile probleme de dezvoltare identificate formează cea mai mare parte a capitolului.

Din perspectiva dezvoltării, perioada 1990-2020 prezintă unele trăsături generale. În primul rând, presiunea de a recupera decalajele de dezvoltare acumulate în istorie. Intrarea în sistemul mondial modern după pacea de la Adrianopol (1829) a declanșat în lumea românească o veritabilă cursă de recuperare. O cursă cu atât mai dificilă cu cât țările dezvoltate nu au stat și nu stau pe loc. Cursa de recuperare a inclus procese de schimbare ori tranziții tehnologice care la alții au durat secole sau care s-au încheiat deja, pe când în spațiul românesc acestea abia au început. Electrificarea sau alfabetizarea sunt două asemenea exemple de procese care își așteptau rezolvarea în România rurală la finele celui de-al Doilea Război Mondial. Dintre procesele de schimbare socială la scara istoriei, iese în evidență transformarea socială și culturală a țaranului român în fermier ori locuitor din mediul rural cu ocupație non-agricolă, chiar non-manuală.

O altă trăsătură, legată de prima, ține de continuitatea tabloului problemelor de dezvoltare ale României moderne, indiferent de tipul de regim politic ori de forma de

² Cătălin Zamfir, *Istoria socială a României*, ed. II. (București: Editura Academiei Române, 2019), Iulian Stănescu, *Calitatea vieții în România. Working paper*, 2018, <https://bibliotecadesociologie.ro/en/download/stanescu-iulian-2018-calitatea-vietii-in-romania-1918-2018-working-paper-institutul-de-cercetare-a-calitatii-vietii-bucuresti>

organizare a economiei și societății. Disparitățile de dezvoltare și cele privind calitatea vieții pe medii de rezidență, între România rurală și cea urbană, ilustrează această continuitate. Ocuparea, veniturile, locuirea și racordarea la utilități, accesul la învățământ și sănătate reprezintă teme de permanentă actualitate. Nu în ultimul rând, marile probleme de dezvoltare apar ca legate între ele sau, altfel spus, formează un sistem. Acțiunea în privința unei probleme are rezultate asupra alteia, după cum regrese într-un domeniu atrag presiuni și riscuri în alt domeniu al calității vieții. Accesul la învățământ și nivelul capitalului uman, accesul la îngrijire sanitară și starea de sănătate a populației reprezintă doar câteva exemple în acest sens.

Tranziția de după 1989 și noul capitalism

Cititorii acestui volum au în față o masă foarte mare de date. Între altele, sunt peste 90 de tabele și circa 70 de figuri. Toate aceste informații converg spre conturarea unui tablou general al prefacerilor din România rurală în perioada celor trei decenii cuprinse între 1990 și 2020. În mod evident, apare nevoia de a structura această masă mare de date și de informații. Sociologia românească oferă un asemenea cadru teoretic pentru înțelegerea schimbărilor din România ultimelor decenii.³ Astfel, perioada scursă de la Revoluție poate fi împărțită în două intervale sau perioade: tranziția și noul capitalism.

Tranziția desemnează perioada sau intervalul trecerii de la forma sau modul de organizare economică, socială și politică a României de dinainte de Revoluția din 1989 la cea din prezent sau, altfel spus, de la comunism la capitalism.⁴ Cu alte cuvinte, tranziția este o trecere de la o realitate socială la alta. Ca proces de schimbare structurală, este de reținut că tranziția de după 1989 este departe de a fi unica în istoria modernă și contemporană a României, fiind doar cea mai recentă. De asemenea, la nivel internațional, nu doar România a experimentat tranziția, ci și toate fostele state socialiste europene. Acest fapt prezintă o relevanță în plus atunci când discutăm despre unele opțiuni strategice diferite ale statelor în tranziție, cum sunt cele privind structura agrară.

În linii mari, se poate afirma că procesul de tranziție se încheie în România undeva între anii 2004-2008. Caracterul de proces de schimbare structurală face însă imposibilă desemnarea unui moment precis în timp, clar delimitat, al încheierii tranziției. Anumite repere în timp care pot fi avansate ca final al tranziției și mai ales de latura politică sau de obiectivele politice ale acesteia. Într-o ordine cronologică, menționăm unele dintre aceste evenimente: aderarea la NATO (2004), îndeplinirea criteriului privind existența unei economii de piață funcțională, potrivit raportului de țară al Comisiei Europene asupra progreselor înregistrate de România în vederea aderării la UE (publicat în octombrie 2004) și aderarea la Uniunea Europeană (2007). O altă cale de a observa finalul tranziției derivă din seturile de indicatori care definesc un alt tablou general începând cu anii 2004-2008 față de anii 1990 în ceea ce privește structura, relațiile de proprietate și funcționarea economiei, ocuparea, veniturile și condițiile de viață ale populației ș.a.m.d. În linii mari, devine clar că s-a produs trecerea la un alt mod de organizare socială. De asemenea,

³ A se vedea și în Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”?* (Iași: Polirom, 2004), Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc* (Iași: Editura Polirom, 2006), Iulian Stănescu, *Puterea politică în România: de la comunism la noul capitalism* (București: Editura Pro Universitaria, 2014).

⁴ Termenul de tranziție „se centrează nu pe descrierea celor două tipuri de societate (socialistă/capitalistă) între care se produce trecerea, ci pe procesul propriu-zis de schimbare de la primul tip de organizare socială la al doilea”, cf. Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”?* (Iași: Editura Polirom, 2004), p. 18.

încheierea tranziției reiese și din depășirea unei perioade de cădere a economiei și de scădere a standardului de viață prin atingerea valorilor dinaintea începerii tranziției. Cităm aici, în ordine cronologică, doar câțiva indicatori-cheie asupra standardului de viață al populației împreună cu anul în care s-a revenit la nivelul din 1989 sau 1990: consumul mediu pe locuitor de carne – 2004, venitul per capita – 2006, câștigul salarial mediu real – 2007, pensia medie reală – 2008.⁵ Toți acești indicatori trimit către o perioadă de câțiva ani între 2004-2008. De asemenea, PIB a revenit la valoarea în termeni reali din 1989 în 2004, iar la cea din 1990, în 2003.⁶ Inflația a revenit la o singură cifră în 2005.⁷ Observăm că indicatorii macroeconomici – PIB, inflația – revin la nivelurile din 1989-1990 în 2004-2005, în timp ce indicatorii privind standardul de viață și puterea de cumpărare a populației – câștigul salarial mediu real, pensia medie reală – abia în 2007-2008. Așadar, socialul își revine mai greu în urma șocurilor decât economia.

În fine, un alt argument asupra încheierii tranziției este însuși faptul că se vorbește din ce în ce mai puțin de acest subiect sau, altfel spus, că s-a stins treptat interesul pentru tranziție, inclusiv pentru analiza critică a ei. După cum a remarcat Cătălin Zamfir, „durerile sale vor fi uitate, intrând în istorie. (...) Privite de pe poziția succeselor ce vor veni, umbrele suferințelor se vor topi”.⁸ Mental, societatea românească a depășit tranziția, chiar dacă este mai puțin clar sau important pentru cei mai mulți „unde” am ajuns. O altă fațetă a depășirii tranziției ține de așa-numitul proiect de țară. Dacă tranziția a avut obiective politice precise (aderarea la NATO și UE), actuala perioadă pare lipsită de obiective majore la nivelul întregii societăți.

Importanța tranziției reiese din consecințele sale asupra felului în care arată România de astăzi. Trăsăturile definitorii ale noului capitalism românesc, marile probleme de dezvoltare ale României, inclusiv ale României rurale, sunt, în cea mai mare parte, rezultate ale strategiei tranziției, respectiv ale modului în care a fost gândită și pusă în aplicare schimbarea structurală de la socialismul de tip sovietic (termenul de comunism desemna tipul de regim politic) la capitalism.⁹ Aplicarea strategiei tranziției a condus la numeroase și dureroase *costuri sociale* – veritabile șocuri pentru organismul social –, vizibile, între altele, în standardul de viață (explozia sărăciei, pe fondul creșterii inegalităților sociale), șomaj de masă și fenomene de dezagregare socială.¹⁰ După cum vom vedea, aceste probleme au generat, la rândul lor, alte probleme majore, cum ar fi depopularea României, inclusiv în partea sa rurală.

⁵ Pentru consumul mediu pe locuitor de carne, câștigul salarial mediu real și pensia medie reală, a se vedea Iulian Stănescu, *Calitatea vieții în România. Working paper*, 2018, <https://bibliotecadesociologie.ro/en/download/stanescu-iulian-2018-calitatea-vietii-in-romania-1918-2018-working-paper-institutul-de-cercetare-a-calitatii-vietii-bucuresti>, pp. 56, 59, cf. datele din Anuarul Statistic al României 1990-2016; pentru venitul per capita, a se vedea Cătălin Zamfir, Iulian Stănescu și Simona Ilie (coord). *După 20 de ani: opțiuni pentru România* (București: ICCV, 2010), p. 12.

⁶ Prelucrări pe baza datelor din Anuarul Statistic al României 1990-2007; a se vedea și Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”?* (Iași: Polirom, 2004), pp. 37-38, pe baza datelor din 2003 și proiecției privind 2004.

⁷ Iulian Stănescu, *Puterea politică în România: de la comunism la noul capitalism* (București: Editura Pro Universitaria, 2014), p. 202.

⁸ Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”?* (Iași: Editura Polirom, 2004), p. 191.

⁹ Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc* (Iași: Editura Polirom, 2006), Cătălin Zamfir, „Spre o nouă teorie a tranziției”, în *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*, Iulian Stănescu și Cătălin Zamfir (coord.), (București: Editura Pro Universitaria, 2015), pp. 15-43, Iulian Stănescu, *Puterea politică în România: de la comunism la noul capitalism* (București: Editura Pro Universitaria, 2014), pp. 171-237, Florin Georgescu, *Capitalul în România postcomunistă*, vol. I-III (București: Editura Academiei Române, 2018), pp. 24-59, 515-666, 819-824.

¹⁰ Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”?* (Iași: Editura Polirom, 2004), pp. 33-51,

A doua perioadă din intervalul cuprins de la Revoluția din 1989 corespunde noului capitalism. În cazul României, putem vorbi de un *nou capitalism* pe baza diferențierilor structurale față de capitalismul precedent, dinaintea perioadei regimului comunist, respectiv capitalismul interbelic. Structura socială a României interbelice se prezintă mai degrabă ca un hibrid între o societate premodernă, preindustrială și o societate capitalistă la începutul industrializării.¹¹ Țărăimea forma larga majoritate a populației. Peste 80% din locuitorii României Mari trăiau în mediul rural. În schimb, la oraș muncitorimea din societățile industriale reprezenta doar o minoritate. Majoritatea populației active din urban era formată din persoane cu ocupații non-manuale (clasele mijlocii), meseriași liber-profesioniști sau din persoane ocupate în întreprinderi individuale ori de familie. Producția artizanală de bunuri din întreprinderile mici concura, ca număr de persoane ocupate, cu producția industrială organizată în întreprinderi capitaliste. În termenii lui Virgil Madgearu, România se prezenta drept „un stat semi-capitalist, cu o ordine economică social-agrară-țăărănească”.¹² Limitele procesului de industrializare din interbelic sunt subliniate și de faptul că populația rurală era în creștere absolută și, mai ales, relativă.¹³

Prin aplicarea strategiei tranziției, elementele unui nou capitalism, diferit de cel interbelic, s-au extins și consolidat în mod treptat. Încă de la începutul tranziției, s-a pus problema spre ce tip de societate ne îndreptăm, dar foarte puține voci au afirmat răspicat că ne îndreptăm spre capitalism, chiar spre un model de capitalism subdezvoltat (est) european.¹⁴

Florin Georgescu consideră că în România se poate vorbi de un capitalism atipic, hibrid, deoarece „a fost construit de sus în jos și nu s-a format în mod obiectiv, natural, organic, de jos în sus”. Capitalismul din România „nu a avut la bază acumularea individuală de capital (...), ci s-a realizat (...) precumpănitor, prin redistribuirea proprietății de stat aparținând tuturor cetățenilor către un număr redus de persoane, pe baza unor criterii și metode, în multe cazuri, arbitrar și netransparente, într-o perioadă relativ scurtă”.¹⁵

La un sfert de secol după Revoluție, Cătălin Zamfir constata că România se afla „într-o stare de societate capitalistă subdezvoltată”¹⁶, periferică în cadrul UE, cu propriile trăsături definitorii din perspectiva nivelului de trai și a calității vieții, încă departe de prosperitatea de tip occidental.

Zece probleme majore ale dezvoltării

Pe baza studiilor cuprinse în prezentul volum, am identificat zece probleme majore de dezvoltare ale României rurale. În cele ce urmează, aceste zece probleme sunt prezentate succint, urmând ca în secțiuni distincte să fie tratate în detaliu.

1. România rurală se află într-o „iarnă demografică”. Populația din mediul rural a scăzut cu aproximativ 16% între 1990 și 2020, similar cu populația României în ansamblul

¹¹ Sergiu Țăra, *Stratificarea socială în România interbelică* (București: Editura Printech, 2012), pp. 101-199.

¹² Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial* (București: Editura Independența economică, 1940), p. 361.

¹³ Potrivit calculului lui Victor Axenciuc, ponderea populației rurale a crescut între 1920 și 1939 cu 4 puncte procentuale, de la 77,8% la 81,8%, cf. Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. II - Agricultură (București: Editura Academiei Române, 1996), p. 17.

¹⁴ Silviu Brucan, *Stâlpii noi puteri în România* (București: Editura Nemira, 1996), pp. 137-144.

¹⁵ Florin Georgescu, *Capitalul în România postcomunistă*, vol. I-III (București: Editura Academiei Române, 2018), p. 883.

¹⁶ Cătălin Zamfir, „Spre o nouă teorie a tranziției”, în *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*, Julian Stănescu și Cătălin Zamfir (coord.), (București: Editura Pro Universitaria, 2015), p. 42.

ei. Mai grav, *dinamica fertilității în România rurală nu oferă perspective pentru o redresare demografică*. Altfel spus, populația de vârstă fertilă este numeric insuficientă pentru ca să poată susține redresarea volumului populației. De asemenea, are loc un proces de îmbătrânire demografică accentuată. *Demografic, mediul rural este eterogen*. Se manifestă o diferențiere majoră și în creștere între satele fără comunități marginalizate și care aparțin zonelor urbane funcționale față de celelalte categorii de comunități rurale.

2. *Structura agrară* reieșită din reformele agrare de după Revoluție s-a dovedit a fi fragmentată și lipsită de eficiență în plan economic. Mai grav, în plan social a generat sărăcie și polarizare, precum și încurajarea emigrării. La mai bine de 30 de la Revoluția din 1989, se constată lipsa evidenței complete a proprietarilor și suprafețelor agricole. Întârzierile în realizarea sistemului de cadastru și carte funciară sunt deosebit de îngrijorătoare și cu multiple consecințe. Cumpărarea și comasarea terenurilor agricole de către cetățeni străini reprezintă o problemă economică și socială în creștere, care produce îngrijorare și ale cărei proporții rămân necunoscute.

3. *Agricultura României este, cu excepția producției de cereale, neperformantă și necompetitivă*, încă într-un grad prea ridicat de subzistență, polarizată, cu multiple efecte negative de ordin economic și social. Această stare de fapt este rezultatul cumulat al structurii agrare, al lipsei de sprijin prin politici agricole și al opțiunilor greșite din strategia tranziției. Efectul negativ cel mai vizibil: *producția agricolă internă nu poate acoperi nevoile de hrană ale populației României*. În pofida potențialului ridicat, a unei relansări a producției de cereale și a unei redresări parțiale a producției de carne, agricultura reprezintă o șansă de dezvoltare în mare parte ratată. Producția agricolă e centrată *prea mult pe cereale, nu e diversificată și, mai ales, industria agroalimentară e foarte slab dezvoltată*. Valorificarea potențialului agriculturii presupune politici sectoriale de sprijinire și capitalizare a producătorilor agricoli pentru creșterea capacității de producție, procesare și desfacere, precum și dezvoltarea agriculturii în sistem integrat.

4. Dezindustrializarea și pierderea a milioane de locuri de muncă din perioada tranziției au condus la creșterea ocupării în agricultură, îndeosebi în agricultura de subzistență, generatoare de sărăcie. Surplusul de forță de muncă din România rurală și-a găsit deosebire nu în România, ci în afara țării, prin migrație, în multe cazuri definitivă. Modernizarea exploatațiilor agricole viabile și, respectiv, lipsa de viabilitate a agriculturii de subzistență conduc spre o scădere progresivă de cerere de forță de muncă în agricultură. Începând cu a doua jumătate a anilor 2010, *agricultura nu mai reprezintă principala ramură a populației ocupate din mediul rural*; ponderea populației ocupate în agricultură a atins din nou nivelul din 1989 și continuă să scadă într-un ritm susținut. Avem de-a face cu o „deștărănire”. *Viitorul ocupării în România rurală va fi unul non-agricol*, cu mențiunea că agricultura reprezintă o șansă de ocupare salarială și antreprenorială, capabilă să asigure bunăstare pentru populație și să producă un efect de antrenare la nivelul comunităților locale. Fructificarea acestei șanse depinde de nivelul de dezvoltare al agriculturii românești. Pentru viitor, există *riscul unei crize a capitalului uman*, în termeni cantitativi (volumul forței de muncă) și calitativi (nivelul de calificare).

5. Structura veniturilor populației din mediul rural reflectă creșterea și descreșterea agriculturii de subzistență. Începând cu a doua parte a anilor 2010, *veniturile salariale devin*

majoritare în structura veniturilor populației rurale. În pofida creșterii în termeni reali a venitului pe locuitor din mediul rural, discrepanțele de venit față de România urbană sunt în creștere. Ecarterul în ceea ce privește valoarea adăugată brută generată (VAB) prin activitatea economică este defavorabil României rurale. Perpetuarea diferențelor marcante de venit pe locuitor între România rurală și Europa de Vest constituie un factor stimulator al emigrării.

6. În România, *sărăcia este un fenomen preponderent rural. Între trei pătrimi și patru cincimi (75-78%) din persoanele în risc de sărăcie trăiesc la sate, proporție cvasi-constantă de la aderarea României la UE. Mai mult de o treime din locuitorii de la sate sunt în risc de sărăcie.* Dinamica ocupării și a veniturilor arată că cea mai mare parte dintre locuitorii României rurale fac parte dintre „pierzătorii tranziției”, respectiv dintre categoriile sociale care au suportat disproporționat de mult din costurile economice și sociale ale tranziției.

7. Inegalitățile pe medii de rezidență în privința consumului pentru unele nevoi de bază sunt mult mai puțin marcante decât cele în privința veniturilor și avuției. Consumul alimentară și numărul de bunuri de folosință îndelungată au ajuns la valori destul de similare în mediul rural și în cel urban. Perspectivele par a fi către diminuarea și mai accentuată a acestor diferențe, cel puțin pe unele dimensiuni, și aducerea *standardului de viață* (pe componenta de consum ce ține de bunurile de folosință îndelungată) *din rural la un nivel mai apropiat, chiar comparabil, cu cel din urban.*

8. *Alături de dinamica standardului de viață, îmbunătățirea condițiilor de viață reprezintă principala evoluție pozitivă din România rurală în deceniile de la Revoluție.* Se remarcă o îmbunătățire calitativă a locuirii, în special prin racordarea la utilități (apă curentă, canalizare, internet). Ca atare, stilul de viață al majorității locuitorilor României rurale s-a schimbat fundamental. În ciuda progreselor de netăgăduit înregistrate în cei 30 de ani, persistă decalajele în privința calității locuirii față de Europa de Vest. De asemenea, ca urmare a depopulării, unele locuințe din mediul rural au rămas neocupate. Ponderea acestora este în creștere. La recensământul din 2011 era de circa o cincime.

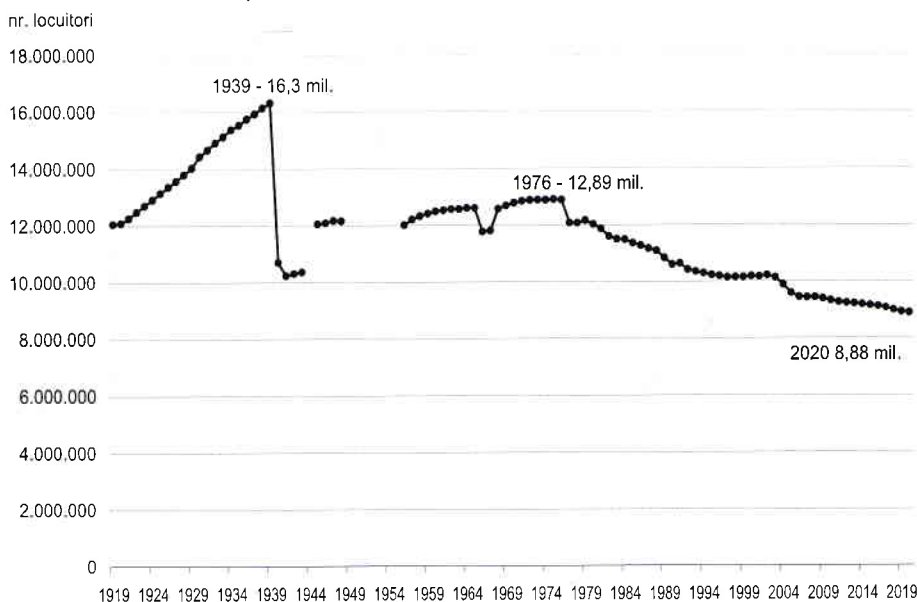
9. Inegalitățile economice și sociale dintre mediile de rezidență sunt întărite de accesul inegal la principalele servicii publice: *învățământul și sănătatea.* În timp, *perpetuarea inegalităților de acces conduce spre solidificarea inegalităților sociale.* Ratele deplorabile de absolvire și de părăsire timpurie a școlii constituie *premisele unei crize a capitalului uman.* Subfinanțarea cronică și reforma continuă reprezintă cauze ale nemulțumirilor populației față de sistemele de învățământ și sănătate.

10. Este nevoie de o dezbatere privind *definiția legală a ceea ce înseamnă mediul rural în România.* Avem de-a face cu o *transformare profundă și radicală a ruralului, a satului românesc, relativ rapidă și, oricum, inexorabilă.* Localități care formal sunt încă sate (comune) au devenit ori sunt pe cale să devină localități-satelit ale marilor orașe. Viața socială în aceste localități este complet diferită de satul românesc. Este observabil fenomenul de extindere numerică a localităților periurbane, asociate riscului de „suburbanizare”. Stilul de viață „american”, înalt dependent de consumul de resurse neregenerabile, cu impact devastator asupra dezvoltării teritoriale și care ridică probleme imense în contextul tranziției ecologice.

Depopularea

Amplioarea declinului demografic al României, inclusiv al părții sale rurale, permite folosirea termenului de depopulare. Maximul istoric al populației rurale (de pe teritoriul actual al României), înregistrat în 1976, a fost de aproape de aproape 12,89 milioane locuitori. În 1990, România rurală avea circa 10,6 milioane locuitori. La nivelul anului 2020, populația rezidentă din mediul rural era de aproximativ 8,89 milioane locuitori. Raportat la maximul istoric, înseamnă o scădere de aproape o treime (peste 31%); raportat la 1990, o scădere de circa 16% (Figura 1). Depopularea din mediul rural începând cu 1990 nu mai are la bază procesul de urbanizare, ci un declin demografic al României în ansamblul său, care constituie, de altfel, cea mai mare pierdere de populație pe timp de pace din istoria modernă a țării.

Figura 1. Populația totală din mediul rural din România rurală 1919-2019

Surse: Anuarul statistic al României 1939 și 1940; 1966-2021, Institutul Central de Statistică, *Comunicări statistice nr. 5*, 1945, pp. 3-5 pentru 1940-1943, Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. II. Agricultură, p. 34 pentru 1945-1947.

Note: începând cu 2002, datele reprezintă populația rezidentă; date de recensământ pentru 1930, 1941, 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002, 2011; începând cu 1945, datele sunt calculate pentru teritoriul României de după tratatul de pace de la Paris (1946); pentru perioada 1919-1943, datele sunt calculate pentru teritoriul României de atunci; date lipsă pentru 1944, 1949-1955.

Înainte de a trece la sursele declinului demografic, subliniem că populația rezidentă totală, inclusiv cea din mediul rural, reprezintă doar o estimare a INS, bazată pe extrapolări ale unor date din anchete statistice pe volume mari de respondenți. Datele recensământului din 2022 vor oferi o imagine mai bună asupra populației rezidente a României, inclusiv pentru cea din mediul rural. Cel mai probabil, populația rezidentă „reală” este ceva mai mică decât estimările oficiale. Argumente în acest sens sunt date de experiența anterioară a recensământului din 2011, ale cărui rezultate au indicat o populație rezidentă mai mică decât cea estimată anterior, și de rezultatele recensământului din

Bulgaria din 2021, care au indicat o diferență de circa 5% între estimările privind populația rezidentă și populația recenzată.¹⁷

Sursele depopulării ori ale declinului demografic al României țin de (1) mișcarea naturală a populației, cu spor negativ, și (2) mișcarea migratorie a populației, de asemenea cu spor negativ, cauzată de emigrare, în special către Europa de Vest. Asupra proporției celor două surse, Traian Rotariu a avansat, pe baza datelor recensământului din 2011, un raport de aproximativ 80% pentru sporul migratoriu negativ și 20% pentru sporul natural negativ.¹⁸ Avansarea unui raport similar doar pentru mediul rural reprezintă un demers dificil, dacă nu chiar imposibil, din pricina unor numeroase obstacole tehnice ce țin de robustețea datelor pe care le avem despre populația României, în special a celor legate de migrația internațională.

Prima concluzie majoră este că, din păcate, dinamica fertilității în România rurală nu oferă perspective pentru o redresare demografică.¹⁹ Populația de vârstă fertilă din mediul rural este numeric insuficientă pentru ca să mai poată susține redresarea volumului populației. Un segment critic de populație tânără a părăsit mediul rural – mai întâi prin procesul de urbanizare de dinainte de 1989, apoi prin migrație externă, mai ales după 2002. Dinamica numărului de nașteri pe medii de rezidență oglindește acest fapt. Începând cu 2004, numărul de nașteri din urban l-a devansat pe cel din rural. Drept rezultat, populația din mediul rural a cunoscut un proces accentuat de îmbătrânire. De asemenea, mortalitatea în rural este persistent și notabil mai ridicată decât în urban. Luată împreună, dinamica nașterilor și cea a deceselor indică foarte clar accentuarea sporului natural negativ în rural (Figura 5). Satul românesc este într-o „iarnă demografică”.²⁰ După cum vom vedea în cele ce urmează, ceea ce temperează amploarea depopulării mediului rural este migrația internă, mai precis, componenta de la oraș spre sat a acesteia.

A doua concluzie majoră este că mediul rural este mai eterogen decât în urmă cu o generație și din punct de vedere demografic. Principala sursă a eterogenității în creștere a României rurale derivă din particularitățile în profil teritorial ale mișcării naturale și celei migratorii, externe și interne (de la oraș la sat). O privire mai atentă asupra datelor în profil teritorial, la nivel de comună și județ, ilustrează mai clar întrepătrunderea acestor factori. În intervalul 1990-2020, cea mai mare parte a comunelor au cunoscut o scădere a numărului de locuitori. Potrivit lui Flavius Mihalache, numai 652 de comune din cele 2.688 existente în 1990 înregistrau creșteri de populație față de 1990 la jumătatea anilor 2010, adică aproximativ un sfert. În schimb, a crescut de la 42 la 74 numărul comunelor mici, cu până la 1.000 de locuitori, și cu 175 al celor cu o populație între 2.000-2.999 locuitori. În profil teritorial, cele mai multe dintre cele 652 de comune provin nord-estul țării, zonă în care natalitatea este tradițional mai ridicată. Dintre cele 100 de comune din topul creșterii de populație, jumătate fac parte din zone metropolitane, trei sferturi se află la mai

¹⁷ Populația rezidentă a Bulgariei la 1.01.2021 era estimată la 6,927 milioane locuitori, conform datelor statistice oficiale disponibile pe Eurostat (matrice demo_pjan); populația rezidentă conform recensământului populației din 2021 era de 6,5 milioane de locuitori, cf. Svetoslav Todorov, „Bulgaria’s Population Shrinks by 11.5 per cent in Decade”, *BalkanInsight* <https://balkaninsight.com/2022/01/06/bulgarias-population-shrinks-by-11-5-per-cent-in-decade>

¹⁸ Traian Rotariu, „Un sfert de secol de declin demografic”, în *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*, Iulian Stănescu și Cătălin Zamfir (coord.), (București: Editura Pro Universitaria, 2015), pp. 165-166.

¹⁹ A se vedea studiul Mihaelei Hărăguș și Ionuț Földes „Dinamica demografică în mediul rural, la intersecția dintre zonele marginalizate și zonele urbane funcționale”, din prezentul volum.

²⁰ Ilic Bădescu, „Satul pe lungimea unui secol”, în *Economia României după Marea Unire. Vol. 2: Economia sectorială*, Aurel Iancu (coord.), (București: Editura Academiei Române, 2018), pp. 63-71.

puțin de 15 km de orașe importante și doar cinci sunt amplasate la mai mult de 30 km de un centru urban.²¹ Prin urmare, apartenența la zone în care natalitatea este tradițional ridicată și în care mai există un segment apreciabil de populație fertilă, pe de o parte, și apropierea de marile orașe, pe de altă parte, reprezintă principalele două surse ale creșterii numărului de locuitori la nivelul comunelor care nu se află în declin demografic.

Rolul și amploarea impactului migrației interne de la oraș la sat în compensarea declinului demografic reies și din faptul că, de la ultimul val semnificativ de comune declarate orașe la începutul anilor 2000, ponderea populației rurale a crescut în termeni relativi de la 45% la 46,4%. În perioada de tranziție, în special anii 1990, „revenirea” în sat a avut la bază căderea economiei și, pe cale de consecință, pierderea surselor de venit de la oraș. Migrația spre sat din ultimele două decenii are însă la bază cu totul altceva: „suburbanizarea” sau „urbanizarea ruralului”, respectiv o expansiune urbană necontrolată (*urban sprawl* în limba engleză), de multe ori fără o planificare urbanistică prealabilă, chiar haotică, prin extinderea în fapt a marilor orașe pe teritoriul comunelor învecinate.²² Aceste comune periurbane (sau suburbane) devin spații de locuire ale unor persoane care își desfășoară viața profesională și socială în urbanul mare.

De la recensământul din 2011 până la finele anului 2020, populația rurală rezidentă a crescut doar în câteva județe: Ilfov (24,2%), Timiș (13,6%), Brașov (9,6%), Cluj (8,2%), Sibiu (4,8%), Constanța (3,5%) și Iași (1,5%). Efectul mutării populației urbane în comunele periurbane devine și mai clar. La polul opus, cele mai mari scăderi de populație rurală rezidentă se înregistrează în general în județele din sudul și estul țării: Teleorman (-14,1%), Olt (-10,9%), Vaslui (-10,8%), Brăila (-10%), Tulcea (-9,9%), Botoșani (-9,9%) și Buzău (-9,6%). În aceste județe, sporul migratoriu extern și sporul natural, ambele negative, împing spre un declin demografic accentuat.²³

Tipologia comunelor din volumul de față, propusă de Mihaela Hărăguș și Ionuț Földes, vine în întâmpinarea nevoii de a înțelege consecințele eterogenității demografice în creștere la nivelul celor 2.862 de comune din România (Tabel 3). Comunitățile din zonele urbane funcționale reprezentau 33% din comune și 39% din populația rurală în 2018. Potrivit celor doi autori, aceste comunități au cele mai mari șanse de a fi avantajate economic și social, capabile să atragă și/sau să mențină populație tânără, de vârstă activă, în principal datorită oportunităților economice mai bune. La polul opus se află localitățile fără comunități marginalizate, aflate în afara zonelor urbane funcționale, care reprezintă circa 40% din comune. Acestea sunt cele mai îmbătrânite, nu sunt atractive ca destinații de migrație internă și au perspective demografice sumbre.²⁴

²¹ Flavius Mihalache, „Localitățile rurale în contextul reformei administrative”, în *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*, Cătălin Zamfir și Iulian Stănescu (coord.), (București: Editura Pro Universitaria, 2015), pp. 235-237.

²² A se vedea studiul lui Cătălin Berescu „Procese de urbanizare a ruralului și de suburbanizare a centrelor urbane regionale”, din prezentul volum, și secțiunea privind schimbările de reședință din studiul Mihaelei Hărăguș și Ionuț Földes „Dinamica demografică în mediul rural, la intersecția dintre zonele marginalizate și zonele urbane funcționale”.

²³ INS, baza Tempo, matrice POP105A; în privința diferențierilor intrajudețene pe baza mișcării naturale a populației rurale, a se vedea și Flavius Mihalache, „Dimensiuni ale diferențierii demografice în mediul rural după 1990”, în *România la răscruce: opțiuni pentru viitor*, Cătălin Zamfir și Iulian Stănescu (coord.), (București: Editura Pro Universitaria, 2015), pp. 205-208.

²⁴ Mihaela Hărăguș și Ionuț Földes „Dinamica demografică în mediul rural, la intersecția dintre zonele marginalizate și zonele urbane funcționale”; a se vedea și în Mihaela Hărăguș și Ionuț Földes, „The demographic profile of rural areas”, *Calitatea Vieții*, 31, 4, (2020), pp. 289-317.

În perspectiva deceniilor următoare, apare ca evident riscul unei veritabile crize a capitalului uman, cauzată de depopulare. Este cert că cele mai multe dintre cele 2.862 de comune existente la începutul anilor 2020 vor înregistra o scădere a populației la recensământul din 2022. La fel de sigur este că va crește numărul comunelor foarte mici, cu până la 1.000 de locuitori, și al acelor cu mai puțin de 2.000 de locuitori. Problemele sociale cauzate de îmbătrânirea populației și, pe cale de consecință, de creșterea nevoilor medico-sociale, precum și cele de sustenabilitate economică și administrativă a comunelor respective vor deveni din ce în ce mai presante. Schimbarea climatului social este o altă consecință majoră a declinului demografic. Îmbătrânirea populației sau „destinerirea”²⁵, lipsa tinerilor și a copiilor din comunitățile rurale conduc la o stare de pesimism, apatie, resemnare, chiar deznădăjduire și dezolare, care accelerează procesul de disoluție a respectivelor comunități. „Iarna demografică” a satului românesc va deveni și mai grea.

Structura agrară – sursă de inegalitate și sărăcie

Persistența problemelor de dezvoltare ale României rurale este ilustrată în cel mai înalt grad de structura agrară. Reforma agrară, ce a debutat după Revoluție și a continuat prin valuri succesive un întreg deceniu, a avut consecințe profunde nu doar asupra proprietății funciare, ci și asupra vieții economice și sociale din România rurală.

Așadar, cum arată structura agrară a României la 30 de ani de la Revoluție? Surprinzător sau nu, la această întrebare avem doar răspunsuri parțiale. Cunoaștem doar structura exploatațiilor agricole, dar nu și pe cea a proprietății. Distincția este importantă și plină de nuanțe. Dacă structura proprietății ne trimite către situația *de jure*, cea a exploatațiilor ne spune mai multe despre situația *de facto*, despre realitatea din teren a utilizării terenurilor agricole. Sau, altfel spus, între cine deține pământul în acte și cine îl lucrează. Structura proprietății la nivel național nu este cunoscută deoarece lucrările pentru înregistrarea sistematică a proprietăților mobiliare prin Programul Național de Cadastru și Carte Funciară avansează într-un ritm foarte lent. Ca atare, termenul de finalizare a programului a fost amânat de mai multe ori. Cauzele privind lipsa înregistrării proprietăților imobiliare, inclusiv a celor funciare sau din extravilan, sunt multiple. Enumerarea lor poate fi găsită în acest volum și în alte lucrări de specialitate.²⁶ În linii mari, avem de-a face cu două categorii de cauze: slaba capacitate administrativă a statului român și problemele de legalitate. Finalizarea cadastrului ar pune sub lumină numeroase decizii de împrumut din partea autorităților locale, vechi de decenii, care fac parte din „milioanele de decizii (...) care au condus la actuala economie de piață distorsionată”, multe dintre acestea cu „un caracter imoral, iar unele chiar ilegal”.²⁷ Consecințele nefinalizării cadastrului sunt multiple: cele de ordin economic țin de blocarea tranzacționării unor părți din fondul funciar; cele de ordin fiscal derivă din slaba cunoaștere a patrimoniului (avuției) persoanelor fizice și juridice și, pe cale de consecință, blocarea unor reforme fiscale necesare; cele juridice țin de evitarea unor cercetări penale –

²⁵ Ilie Bădescu, *op.cit.*, p. 50.

²⁶ A se vedea studiul lui Sergiu Țăra „Structură agrară românească”, din prezentul volum, Sergiu Țăra, „Romanian agrarian structure after thirty years”, *Journal of Community Positive Practices*, XX, 4, (2020), p. 20, Flavius Mihalache, *Mediul rural între 1990 și 2020: transformări și decalaje* (Cluj: Presa Universitară Clujeană, 2020), p. 59.

²⁷ Florin Georgescu, *Capitalul în România postcomunistă*, vol. I-III (București: Editura Academiei Române, 2018), p. 970.